

Терминът принцип произлиза от латинската дума *principium* и означава основно положение, изходен пункт, предпоставка на някаква теория, основополагащо начало. „под принцип се разбира въобще всяко основание, от което трябва да се излиза и, от което трябва да се ръководи действителността.

В дидактическата литература няма еднозначно определение на понятието дидактически принцип. Доказателство за това са следните определения от различни литературни източници:

„Принципите на обучението са изходни положения, определящи дейността на учителя и характера на познавателната дейност на ученика... Принципите на обучението отразяват вътрешните съществени страни на дейността на учителя и ученика и определят ефективността на обучението в различните форми, при различно съдържание и организация. Поради това принципите на обучението изразяват определени обективни закономерности на обучението.”

„Дидактическите принципи се наричат основни изходни положения, върху които се опират теорията и практиката на учебния процес.”

„Принципите на обучението разкриват основните, изходните начала на обучението, определящи насочеността на учебния процес и дейността на учителя в него.”

„Принципите на дидактиката, или принципите на обучението са основни положения, на които трябва да се опираме при преподаването на основните науки. Те са най-обща положения прилагани в обучението по всички учебни предмети, на всички степени на обучение.”

„Дидактическите принципи са такива ръководни положения, които се отнасят до процеса на обучението като цяло и се разпространяват върху всички учебни предмети.”

От тези примери се вижда колко различни са значенията на понятието дидактически принцип. Дидактическите принципи определят дейността на учителя и познавателната дейност на ученика; отразяват вътрешните съществени страни на дейността на учителя и на ученика; изразяват закономерностите на обучението; са система от основополагащи изисквания за определяне съдържанието, организацията и методите на обучението са основни положения, на които се опират теорията и практиката на обучението; определят насочеността на учебния процес и дейността на учителя в него; са основни положения, на които се опираме при преподаване на основните на науките; са общи положения прилагани в обучението.

Дидактическите принципи имат много голямо значение за организацията и методите на обучението, но твърдението, че те са основополагащи изисквания за определяне съдържанието на обучението, се нуждае от уточняване.

Дидактическите принципи са основни изходни положения за организация на обучението, те са опора на теорията и практиката на обучението, а сами са част от теорията за функционалната организация на обучението.

Произходът на принципите на обучението се обяснява по различен начин. Съществува мнение, че принципите на обучението прозират от диалектико-материалистическата теория на познанието. Тази гледна точка признава родството между научното и учебното познание в процеса на обучението, но пренебрегва познавателната дейност на учениците.

Произходът на принципите на обучението може да се обясни чрез анализ на спецификата на обучението и да се предпостават те като изисквания за функционалното му организиране. Този извод за дидактическите принципи също има своите ограничения, защото изведените от практиката основни положения трябва да направляват тази практика, да служат като основа за нейното изграждане.

Други автори извеждат принципите от целите на обучението, съдържанието на обучението и възрастовите познавателни възможности на учениците.

Учението за дидактическите принципи има сложно историческо развитие. Първи

Коменски във „Велика дидактика“ разработва системата от дидактически принципи. Най-голям принос след Коменски имат Песталоци и К. Ушински.

Дидактическите принципи могат да се обособят на следните видове.

Принцип за нагледност

Същността на този принцип се изразява в обогатяването и разширяването на сетивния опит на учениците, в усъвършенстването на сетивните им представи и развитието на наблюдателността. В съвременната дидактика понятието нагледност обхваща всички видове възприятия. Класическото обосноваване на принципа за нагледност можем да свържем най-вече с името на Ян Амос Коменски, а също и с това на Й. Песталоци и К. Ушински. Но докато в миналото принципът за нагледност се свързваше преди всичко с пасивното съзерцателно отношение на ученика към нещата и явленията сега вече повече внимание се отделя на активното преобразуващо отношение към тях и това обогатява представата ни за същността на нагледността, за функциите и в процеса на обучение. Онагледяването е представяне на теоретично знание на система от понятия, концепции, схващания във вид на сетивно доловими модели, чертежи, схеми, графични изображения и др. При онагледяването се върви от абстрактното към конкретното прави се сетивно доловимо абстрактно знание. Едностранчивата интерпретация на принципа за нагледност само като изискване учениците просто да възприемат и изочаваните предмети и явления или техните изображения без осъществяване на органическа връзка със развитието на мисленето, с решаването на разнообразни познавателни задачи води до нарушаване на логиката на процеса на усвояването. Трябва да се подчертае, че нагледността може да играе и отрицателна роля в процеса на обучението, защото при формирането на понятия е възможно да отклони вниманието от съществените признаци на наблюдаваните явления и да доведе до погрешни обобщения.

Функции на нагледността

- Абстрактните научни знания се възприемат по лесно от учениците, когато се подкрепят от конкретни факти, образи и примери. Ето защо нагледността по особен начин съдейства за развитието на мисленето на учениците.

- Нагледността спомага за връзката между научните знания и реалната практика.
- Нагледността увеличава процеса на усвояване на знанията и съдейства за задълбочаване на интереса към ученето.
- Спомага за трайното овладяване на учебния материал.

Може да има няколко вида онагледяване в зависимост от суотношението между абстрактното и конкретното:

- Извършват се предварителни наблюдения, а анализът и разработката се правят след това.
- Наблюденията и обясненията се извършват едновременно, от конкретното се преминава веднага към абстрактното.
- Върви се от общи положения към отделни конкретни случаи.

В практиката на обџчението трите вида често се преплитат тясно в зависимост от самия урок.

Видове нагледност

- Предметообразна нагледност – към този вид нагледност се отнасят изображенията и предметите, а също и техните заместители

- Словестна нагледност – тя се постига чрез средствата на езика, като може да се постигне голяма образност при описанието на герои или сабития.
- Условноизобразителна нагледност – тук се отнасят схемите, картините, таблиците, графиките и диаграмите.
- Динамична нагледност – представянето на процесите и явленията в движение.

Изисквания към учителя:

- Той трябва да определи с каква цел ще се използват нагледните материали.
- Нагледността да се използва в най- подходящия момент от урока.
- Нагледните средства да бъдат съобразени възрастовите и познавателните способности на учениците.
- Учениците да бъдат предварително подготвени да разглеждат определени нагледни средства.
- Да не се прекалява с надеждните средства.

Принцип за съзнателност

В литературата има твърде различни определения за този принцип. Най – общо той може да се изтълкува в 2 аспекта – като отношението на ученика към учебната дейност

и като разбиране съдържанието на учебните знания на равнището на тяхната усвоеност. Следователно съзнателността може да облекчи разбирането на учебния материал и в този смисъл се приема, че съзнателността е качество на личността на ученика. Това качество дава отражение върху интелектуалното развитие и върху мотивацията за учене. Обобщено съзнателността може да се представи като разбиране смисъла на усвояване знания, умения и навици, като практическо приложение на знанията и формиране на умения за самоконтрол.

За издигане равнището на съзнателността на учениците особена роля играе ръководството на интелектуалната им дейност от учителя. Необходимо е учителя да учи учениците да определят и обобщават съществяените признаци на понятията, да сравняват явленията по степен на същност и различие, да анализират и систематизират изучаваните явления и процеси. Също така е необходимо в процеса на обучението учителя да може да разяснява целите и задачите на науките, чиито основи изучават учениците.

Основно внимание трябва да се отделя на положителните емоции, които трябва да съпътстват учебната работа защото те повлияват твърде много на равнището на съзнателност на учениците. Съзнателното отношение към учебната работа предполага и наличност на положителни мотиви за учене, защото мотивацията е важен компонент в учебната работа.

Важна задача на учителя при реализирането на съзнателността е и да учи учениците на рационални навици за работа над учебния материал. А също така и да учи учениците на критичност към изпълняваната учебна дейност, да развива „учебното самосъзнание на учениците“ и навиците им за контрол и самоконтрол.

Принцип за активност

Същността на активността на познавателната дейност се състои в отразителнопреобразуващото отношение на ученика към обекта на познанието, към учебния материал. Активността се разглежда също така като качество на дейността на ученика, което е абсолютно условие за реализирането на всеки принцип на обучението.

Казваме че активността е познавателна дейност, която се отличава със следните особености: нейното съдържание се свързва с личния опит на ученика, със самостоятелното овладяване на знанията и с необходимостта тази активност да бъде ръководена и направлявана от учителя. Тя може да се представи като съзнателно-волево целенасочено изпълнение от учениците на умствена или активна дейност.

Необходимо е да се разграничат понятия като активно мислене, самостоятелно мислене и творческо мислене. Всяко творческо мислене е самостоятелно активно. Всяко самостоятелно мислене е активно, но не може да бъде творческо. Активното мислене на ученика може да не бъде нито едно от изброените, а да е свързано с извеждането на изучени на готово знания и действия.

Видове активност

- Емоционална активност

- Сензорно- моторна активност

- Интелектуална активност

- Говорна активност

Възможностите, с които разполага учителя, за да активизира познавателната дейност на учениците са извънредно много. Някои от тях са:

- Положителни подбъди за учене, интерес към учебния материал

- Положителни емоционални преживявания породени от самата учебна дейност
- Използване на съвременни технически средства за обучение и тактически материали.
- Положителни взаимоотношения между учители и ученици в процеса на учене.
- Систематизиране на интересите в учебната работа и др.

Активизирането на познавателната дейност на учениците в процеса на обучението има огромно значение за пълноценното им развитие, за формирането на цялостната им личност. Ето защо в последно време вниманието на специалистите все повече се насочва към възможностите за мобилизиране на съответните умения на учениците в процеса на усвояването на знанията. Съвременната дидактика усъзнава факта, че най-трайни и функционални са онези знания, които учениците усвояват чрез собствени усилия.

Принцип за достъпност

Той е обоснован от Я. А. Коменски под названието „принцип за природосъобразност”, защото според великия педагог човек е част от природата и развитието му е подчинено на нейните универсални закони. В съвременната научна дидактика и педагогика принципът за достъпност е един от най-безспорните. За да е резултатно обучението трябва да е достъпно. Същността на този принцип се изразява в изискването обучението като цяло да е съобразено с възрастовите особености на учениците, с равнището на тяхната подготовка и развитие. Достъпността на обучението осигурява нормално оптимално напрежение на силите на учителя и на учениците. Тя се свежда до изискването обучението да бъде леко, лесно или забавно, което не предизвиква никакви затруднения у ученика. Преодоляването на трудностите на трудностите е не само неизбежно, но и задължително необходимо педагогически, защото именно в процеса на преодоляването на трудностите се извършва цялостното развитие на учениците. Достъпността служи като мяра за трудността, която характеризира нейната посилност за учениците. Трудността трябва да съответства на техните реални възможности. Възрастовите способности на учениците и в частност с техните

познавателни възможности не са неизменими, а непрекъснато се развиват и усъвършенстват. Обучението трябва винаги да отчита тези изменения; да се опира на постогнатото равнище на подготовка и развитие на учениците и същевременно да допринася за по нататъшното им развитие.

За осигуряване на достъпност на обучението класическата дидактика разработва редица важни правила. Те са за първи път са формулирани от Коменски във „Велик дидактика” и те са:

- От лекото към трудното – това правило изисква при обучението постепенно да се повишава равнището на трудностите. Онова което е по-достъпно за учениците, служи като основа за усвояване на по трудното за тях.
- От известното към неизвестното – това правило изисква новите знания да опурат на вече усвоените, да се свързват с личния опит на учениците. То се отнася не само до усвояването на теоретични знания, но и до тяхното приложение.
- От простото към сложното – това правило изисква обучението да започва с по елементарни знания и постепенно да преминава към изучаването на по- сложния учебен материал.
- От близкото към далечното – изисква постепенно да се разширява кръгзора на учениците. Този смисъл близко за учениците е това, което могат да наблюдават непосредствено. Но в познавателен смисъл често пъти за тях по – близки, по – достъпни за разбиране могат да бъдат твърде далечни по време сабития и явления.

Принцип за научност

Същността на този принцип се изразява в изискването на учениците да се предлагат строго научни знания, които представляват точно установени от науката знания и се използват за тяхното преподаване и усвояване адекватни методи и форми на обучение, отразяващи в дидактически редуциран вид равнището на изучаваната област от

социалния опит.

Принципът за научност има за своя теоретична основа гносеологията, която разглежда познанието като сложен, диалектически противоречив процес на все по- дълбоко отражение на закономерностите на обкръжаващия свят, на вътрешните, съществените свойства на предметите и явленията в човешкото съзнание. В характеристиката на този принцип се включват два основни елемента: отражението на действителността в съзнанието и възможностите за формиране на самото съзнание.

Научността на обучението се изразява преди всичко в достоверността на изучаваните факти, явления, в тяхното научно обяснение, в критичната оценка на научните възгледи и схващания. Простото изложение на фактите и явленията, механичното им подреждане често пъти водят до нарушаване на принципа на научност.

Овладяването на научни знания зависи до голяма степен от характера на запознаването на учениците с тях, от осигуряването на правилни, точни, конкретни възприятия и представи, които служат като основа за разбиране на връзките и зависимостите между предметите и явленията. Поради все още ниската степен на умственото развитие при малките ученици знанията, които усвояват имат елементарен характер, но още тук не трябва да се допуска опростенчество и примитивизъм, да им се дават наивни обяснения, които противоречат на съвременните научни открития. За тези ученици голямо значение е опирането върху непосредственото изучаване на предметите и явленията или техните изображения. При това е необходимо възприемането на новото да не бъде един- единствен акт, а да представлява непрекъснато развиващ се процес, в който те разглеждат всяко ново явление или предмет от различни страни, установяват разнообразните му връзки с другите области и явления. Възприемането на новото не е самоцел, а основа за образуване на научни понятия, за постепенен преход от емпирични към теоретични понятия.

Принцип за системност и последователност

Понятията системност и последователност са много тясно свързани помежду си, макар че не са тъждествени. Системността дава познание за явленията като цяло, за неговия строеж, за взаимовръзката му със съставлящите го елементи или компоненти, за мястото на всеки един от тях в цялото. Последователността характеризира хронологичния ред на протичането на процесите и явленията, смяната на едни състояния с други.

Някои автори изтъкват, че системността в обучението предполага усвояването от ученика на понятията и разделите в тяхната логична връзка и приемственост, че принципа за системност и последователност изисква знанията, уменията и навиците да се формират в системата, в определен ред, при което всеки елемент от учебния материал логически се връзва с другите, следователно се опира на предходните, подготвя за усвояване на новото. Изискванията на този принцип обаче не се свеждат до усвояването на учебното съдържание от учениците, а се отнасят към всички компоненти на процеса на обучение. Системността и последователността в обучението се предпоставя преди всичко в основите на държавни, документи на съдържанието на образованието, учебен план, учебни програми, учебници и помагала.

Важно значение за осъществяване на принципа за системност и последователност има цялостната работа на учителя. Системността и последователността в изложението на учебното съдържание от него позволява то да бъде правилно възприемано от учениците. Учителя трябва да умеє добре да структурира учебния материал, да го разделя на логически свързани части, да съставя план на изложението, да си служи с таблици, схеми и други. Системност и последователност трябва да се осъществяват и при затвърдяването на учебния материал, при неговото обобщаване, при съставяне на домашни работи и други. Системност и последователност трябва да се осигуряват и в работата на учениците. Учителят трябва да формира у тях умения и навици рационално да планират своята учебна дейност. Системните знания се усвояват по-лесно от безсистемните и остават по-трайно в съзнанието на учениците.

Принцип за трайно усвояване на знанията, уменията и навиците

Този принцип изисква усвояването на знанията, уменията и навиците да се отличава със задълбоченост и трайност, учениците да могат да възпроизвеждат и прилагат в различни ситуации същественото от изучения материал. Важен фактор, който влияе на този принцип е до колко добре са реализирани другите принципи, защото от това зависи трайността на усвояването на знанията, уменията и навиците. Когато ученикът усвоява учебния материал съзнателно, системно, с интерес усвояването се отличава с трайност и задълбоченост.

Тъй като повторението на учебния материал играе особено голяма роля за трайното овладяване на ЗУН, специален интерес представляват приехомите за повторение на усвоените знания. Разглеждат се следните приехоми;

- повтарянето на учебния материал да се раздели на структурни символни части
- запомняният учебен материал да се свърже със стари знания, за да се възприемат и осъзнаят по- добре
- да се отделят за повтаряне основните , водещи идеи, за да се види същественото
- упражненията трябва да имат ясен смисъл за учениците
- необходимо е постоянно връщане към по- рано усвоените знания от нова гледна точка, за да се оперира с тях по нов начин и други.

Проверката и оценката на знанията съдействат по специфичен начин за трайното овладяване на знанията. Уроците за повторение и обобщение също допринасят тяърде за много за реализирането на този принцип. Трайното усвояване зависи до най-голяма степен от обема на предвидения за изучаване учебен материал

Чрез реализирането на принципа за трайност на знанията се постига :

- продължително запазване на знанията в паметта
- лесно възпроизвеждане на знанията в думи и действия
- лесното използване на знанията при решаване на на интелектуални и практически задачи.

Принцип за индивидуален подход

При съвременната класно- урочна система на обучение колективните форми на организация на учебната дейност на учениците заемат основно място. Това обаче не игнорира проблема за развитието на индивидуалните способности на всеки ученик. Независимо от приблизително еднаквите типологични особености на учениците, които учат в един или друг клас, всеки от тях има специфични качества, които го различават от останалите. Усвояването на знанията, уменията и навиците по своята същност е строго индивидуален процес, което не изключва съществуването на общи закономерности на неговото протичане. Ето защо индивидуалните особености на учениците в процеса на обучение представляват голям интерес и съобразяването с тях е важен път за повишаване на ефективността на обучението.

При съвременните условия принципът за индивидуален подход придобива все по-голямо значение, тъй като се разнообразиха извънредно много възможностите за придобиване на социален опит от различни източници. Това води към големи вариации в начина на живот на всеки ученик и обуславя големи различия в интересите и заниманията. Особеностите на съвременния ученик значително се различават от особеностите на ученика от преди няколко десетилетия.

Човешката личност е неповторима в своите индивидуални особености. Когато обаче говорим за индивидуалния подход в процеса на обучението, ние се интересуваме преди всичко от онези индивидуални особености, които имат пряко значение за усвояването на знанията, уменията и навиците. Такива са:

- характер на протичане на мисловните процеси, гъвкавост на ума, неговата стереотипност, бързина и т.н.

- равнището на знанията и уменията

- работоспособност

- темп на придвижване
- равнище на волевото развитие
- отношение към ученето и други.

Индивидуалните особености на учениците могат да оказват положително влияние върху процеса на обучението, могат да бъдат неутрални, но могат и да влияят отрицателно върху учебната дейност. Степента на това влияние може да бъде различна. Ето защо учителя трябва да изучава индивидуалните особености на учениците и да се съобразява с тях в учебната дейност. Задълбоченото разбиране на индивидуалните особености и съобразяването с тях осигуряват успешно усвояване на учебния материал и по-високо интелектуално и нравствено развитие на учениците.